

МУЗЕЙНИ БОЛАЛАР ТАРБИЯСИДАГИ АҲАМИЯТИ.

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейининг

илмий ходими: **Юлдашова Х**

Аннотация. Ушбу мақолада музей педагогикасининг мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болаларни таълим ва тарбиялаш жараёнидаги ўрни ва аҳамияти кенг ёритилган. Музей муҳити орқали болаларда тарихий хотира, миллий ўзликни англаш, маданий меросга ҳурмат, эстетик дид ва маънавий қадриятларни шакллантириш масалалари таҳлил қилинган. Шунингдек, болалар музейларининг замонавий интерактив шакллари, экспонатлар билан бевосита мулоқот, дидактик ўйинлар, ижодий машғулотлар, саҳналаштириш ва мулоқотга асосланган экскурсияларнинг болалар тафаккури, тасаввури, нутқи, ижодий қобилияти ва мустақил фикрлашини ривожлантиришдаги имкониятлари очиқ берилган. Хорижий давлатларда фаолият юритаётган болалар музейлари тажрибаси мисолида музейларнинг таълим муассасалари билан ҳамкорлиги, педагогларнинг музей таълимидаги роли ва музей экспозицияларидан таълимий мақсадларда самарали фойдаланиш имкониятлари кўрсатиб берилган. Мақолада музей педагогикасини таълим жараёнига тизимли жорий этиш болаларнинг дунёқарашини кенгайтириш, уларни маданий-маънавий меросни асрашга йўналтириш ва таълимнинг таъсирчанлигини оширишнинг муҳим воситаси эканлиги асосланган.

Болаларга бизнинг ва аجدодларимизнинг ўзаро боғловчи турли ҳилдаги алоқаларни хис этиш ва қабул қилишда ёрдам бериш лозим. Шундагина йўқ бўлиб кетган маданият, анъаналар ва уларнинг аҳамияти болаларда алоҳида кадр-қимматга эга бўлади. Музей хазинаси уларга бебаҳо ва ноёб тарбиявий таъсир кўрсатади. Бир сўз билан айтганда музей педагогикаси мактабгача тарбия муассасаларининг тарбияланувчиларининг таффақурига тарихий хотира уруғларини сепиш ва уларни келажакдаги ривожини қўллаб-қувватлашдан иборатдир.

Бугунги кунда дунёда келажак авлод тарбиясида музейлар муҳим аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Шу боис ҳам XXI аср бошларида бутун дунёда Болалар музейини ривожлантириш жараёнлари бошланган. Музей педагогикаси дунёнинг кўп давлатларида кундалик ҳаётнинг асосий қисмига айланган.

Махсус болалар учун яратилган музейлар уларнинг тарихга, табиатга ва умуман инсоният тарихига бўлган қизиқишини орттиришга, кичик ёшдан бошлаб дунёқарашини шакллантириш, тафаккурини бойитиш ва мустақил фикрлаш имкониятларини очиб бермоқда.

Кейинги йилларда болалар музейининг турлари ва йўналишлари кўпайиб бормоқда. Бу музейлар ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, мустақил фикр юритиш, воқеа ва ҳодисаларга бефарқ қарамаслик ва энг асосийси ўз моддий-маданий меросини асраш туйғуларини шакллантиришда асосий манба бўлиб хизмат қилмоқда. Бундай музейлар болаларга ўйин, ижод ва мулоқот орқали дунёни забт этишни ўргатади. Чунки мактабдаги таълим жараёни ўқув дастурига асосланган бўлиб, ўқув жараёни чегараланган ва билим даражаси назорат қилинган бўлади. Музейда эса аксинча, у болаларга турли воқеа ва ҳодисаларга тўла ҳаётимизнинг сирсиноатларни билишга ва уларни янада чуқурроқ ўрганишга кенг имконият очиб беради. Вақт ва билим чегараси унинг хоҳиш иродаси билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Бу албатта, болаларга эркин ҳаракат, фикрлаш ва дунёқарашини кенгайтириш имкониятини яратди. Ҳақиқатан ҳам, бугунги кунда музейлар асосан ёшларнинг қизиқиши ва талабини қондирувчи, тарих билан юзма-юз туриб эркин мулоқотга киришга имкон берувчи ягона мўжизавий масканга айланиб бормоқда.

“Болалар музейи”га катталар ҳам киришни хоҳлайдилар чунки, у ерда музей предметларини қўлга олиб кўрса бўлади. “Болалар музейи” дастурлари болаларнинг фантазиясини, ижодий қобилиятини ва коммуникатив малакасини шакллантиришга қаратилган. Ҳозирги кунда болалар музейи сони 400 дан ортиқ бўлиб, улар энг динамик ва машҳур дунё музейлари қаторига киради. Бундай музейларнинг кўп

қисми АҚШда жойлашган, ундан ташқари бутун Европа пойтахтларида бу каби музейлар фаолият юритади.

Турли ўйинчоқлар коллекциялари, сув ости дунёси, бадиий устахоналар ва бошқа кўплаб қизиқарли жараёнларни уйғунлаштирган ажойиб мўъжаз музейларнинг тўққизтаси Forbes журнали томонидан энг яхши Болалар музейлари сифатида тан олинди.

Чехиядаги Ўйинчоқлар музейи машҳур чех режиссёри ва рассоми Иван Штайгер томонидан тўпланган ўйинчоқлар коллекцияси асосида яратилган бўлиб, ажойиб коллекцияга эгаллиги билан дунёда биринчи ўриндаги Болалар музейи сифатида эътироф этилмоқда. Бу музейнинг филиали Мюнхен шаҳрида ҳам фаолият олиб боради.

Ушбу музейда ҳар бир бола орзу қиладиган ва қизиқадиган ўйинчоқлар мавжуд: энг қадимий, ўзига хос ўйинчоқлар билан безатилган арчалар, Барби World кўғирчоқлари, буғ билан юрадиган машина модели, машҳур киноюлдузлар ва ҳарбий саркардалар ҳайкалчалари шулар жумласидандир. Штайгер ўйинчоқлари - бу инсониятнинг тадрижий ривожланиш омилларини ҳам қамраб олади. Болалар у ердаги Қадимги Мисрдан топилган ўйинчоқлар, хиндулар томонидан нондан ясалган ҳайвонлар шакллари билан танишар экан, турли халқларнинг тарихи ва ривожланиш жараёнлари хусусида ҳам маълумот оладилар.

Франциядаги Шарл Перро — қаср-музейи эса оилавий ташриф учун ажойиб маскан саналади. Бинода 160 га яқин мум ҳайкаллар мавжуд. Ҳайкаллар орасида Этик кийган мушук, даҳшатли Кўксоқол, Қизил шапкача каби машҳур эртак қаҳрамонларини учратиш мумкин. Дам олиш ва таътил вақтларида бу қаҳрамонлар “жонланади”, яъни томошабинлар кўз ўнгида драмалар шаклланади. Бу жараёнда Золушка туфличасини йўқотиб қўяди, Митти болакай (Мальчик-с-Пальчик) одамхўр дев қўлига тушиб қолади, Уйкудаги гўзал эса (Оппоқой) гномлар билан кўшиқ куйлайди. Қасрмузейнинг ўзига хос ошхонаси мавжуд бўлиб, у ерда болажонларга ширинликлардан байрамона дастурхон тузалади. Қаср атрофидаги

катта боғда яшил лабиринт яратилган бўлиб, у ердан болалар яширилган хазинани кидиришади. Бу билан улар боғдаги яшил олам яъни ўсимликлар ва дарахтлар билан танишишлари мумкин. Ҳар йили 17 декабрдан 3 январга қадар қаср минглаб ажойиб турфа ранг янги йил чироқлари билан ёритилади.

Дунёдаги болалар меҳрини қозонган музейлардан бири Швециядаги Астрид Линдгрэн музейи саналади. Музей бир қанча тематик қисмларга бўлинган: турли ўйингоҳлар, “эртақлар олами” бўлими, Карлсон таомномаси асосидаги ошхона ва мўъжазгина китоблар дўкони мавжуд. Ўйингоҳ майдонида турли швед эртақлари қаҳрамонларининг уйчалари жойлашган. Улар орасида Петсон ва Финдус уйи, Пеппи Узун пайпоқ (Пеппи Длинный Чулок) вилласи макети, Карлсон яшайдиган томча ҳам мавжуд. Ҳар бир уйчада ҳақиқий мўъжаз мебеллар, кийимлар, идиш-товоқлар мавжуд бўлиб, болалар уларни ушлаб кўриши ва ўйнаши мумкин. Турли буюмлар ёрдамида болажонлар бу ерда қизиқарли спектаклларни саҳналаштириб, ўзларининг драматургик қобилиятларини шакллантирадилар.

Буларнинг орасида энг ажойиби эртақ поезд бўлиб, Астрид Линдгрэн музейидаги барча эртақларни рельслар орқали томоша қилиш имконини беради.

Муми-трол (митти ер ости одамчалари) музейи Финляндиянинг Тампере шаҳарчасидаги кутубхона ертўласида ташкил этилган. Бу ерда муми-троллар ҳаётига бағишланган Льюиса Кэрролл ва Ж. Р.Толкиен асарлари асосида 2000 дан ортиқ суратлар, эскизлар ва иллюстрациялар тўпланган. Болалар бу ерга фақатгина суратларни кўриш учун эмас балки, 2,5 метрли муми-тролларнинг улкан уйчасида меҳмон бўлиш учун ташриф буюрадилар. Уйча беш қаватдан иборат бўлиб, кўплаб хоналари бор. Афсуски, болалар бу хоналарга кира олмайдилар, фақатгина томоша қилишлари мумкин. Ҳар бир хона турлича жиҳозланган бўлиб, ҳаммаси митти чироқчалар билан ёритилади. Уйнинг энг чеккадаги йўлакчасига эса хазина беркитилган. Уйчанинг ноанъанавий ва ажойиб кўриниши бир вақтнинг ўзида уч муаллиф томонидан лойиҳалаштирилган бўлиб, ҳеч бирларининг фикрлари бир режа устида тўхталмайди. Шу боис, қурилиш жараёнида ҳар бир меъмورнинг

истаклари навбат билан амалга оширилади. Болалар билан музейга ташриф буюрган катталар бу ажойиб уй лойиҳасининг алоҳида унсурларини “Уй тарихи” номли компьютер дастури орқали томоша қилишлари мумкин. Бу уйдан ташқари, музейда мумитроллар ҳаётидан олинган қирққа яқин эртак макетлари ишланган.

Лондондаги Болалик музейи 20000 яқин буюмларни умумлаштирган бўлиб, шу коллекция асосида “болалик” тушунчасини тўлиқ ифодалай олади. Бу ердаги энг қадимий ўйинчоқ уч минг йиллик тарихга эга. Умуман олганда, Улар орасида фарфор, ёғоч, пластик ва мумдан ишланган қўғирчоқлар, турли ранг ҳамда, ҳажмдаги ўйинчоқлар, темир йўл макетлари, ҳарбий аскарлар тўплами, ўнга яқин қўғирчоқ уйчалари, қўғирчоқлар, айиқчалар, болаларнинг турли урфдаги кийимчалари, болалар мебеллари, мактаб предметлари, турли стол ўйинлари мажмуалари мавжуд.

Асосийси музейга ташриф буюрган киши ўз болалик хотираларига қайтиш имконига эга бўлади. Музей биносининг юқори қаватида интерактив кўнгил очиш ўйингоҳи жойлашган бўлиб, у ерда тебранувчи кўзгу, мусиқали автомат, ўйинчоқларга эга қум майдончаси жойлаштирилган. Экспозицияга қўйилган турли либос ва бош кийимларни кийиб кўриш мумкин. Беш ёшгача бўлган болалар бўлими махсус хоначадан иборат бўлиб, бу ерда болалар Тедди юмшоқ айиқчаси билан дўст тутинган ҳолда яйраб дам олишлари мумкин. Катта ёшдаги болалар эса қўғирчоқлар ясаши ёки бириктирилган тарбиячи бошчилигида футболкаларни махсус техникалар орқали безаш имкониятига эгадирлар.

Музейнинг фахрий зали эса мактабларнинг ривожланиш тарихида таълим жараёнида фойдаланилган махсус жазо бериш қуроллари жойлашган бўлим ҳисобланади. Бу бўлимда қамчин, таёқ, камар, ҳамда резина дарралар каби жазо бериш буюмлари экспозицияга қўйилган. Ҳеч бир ота-она ушбу зални ўтказиб юбормайди. Болаларга бу буюмларни кўрсатиш билан улар фарзандларига ҳозирда замонавий ўқувчилар бундай жазо турларига тортилмайдиган омадли ўқувчилардан саналишларини таъкидлаб ўтадилар.

АҚШ даги Стронг миллий ўйинлар музейи - Америка тарихидаги аҳамиятли миллий ўйинларнинг ва ўйинчоқларнинг тарихини тадқиқ этишга бағишланган жаҳондаги ягона музей саналади. Музейнинг 500 000 дан ортиқ экспонатлари орасида дунёдаги энг катта қўғирчоқлар ва ўйинчоқлар коллекцияси мавжуд. Музейга ташриф буюрган ота-оналар ҳам экспозицияларни турфа хиллигини кузатган ҳолда, болалик онларида қандай ўйинчоқлари бўлишини орзу қилишгани, яна қандай буюмларга эга бўлганликлари каби хотираларга берилишлари мумкин. Ўйинчоқлардан ташқари музейда 100 000 та роликли ва стол ўйинлари бор бўлиб, бу ўйинларни ўйнаш қоидаларини шу ерни ўзида ўрганиш мумкин.

Сўнгги йилларда музей видеоўйинларга бағишланган янги экспозициялари билан оммавий машҳурликка эришди. Ушбу тўпламдаги “Электрон ўйинлар тарихи” коллекцияси 15 000 га яқин компьютер ва консоль ўйинларни умумлаштирган бўлиб, эски автомат ва ўйин жиҳозлари ҳам киритилган. Шундай қилиб, бугунги кунда музей электрон ўйинлар дастури бўйича янги лойиҳалар устида иш олиб борган биринчи Болалар музейи сифатида танилмоқда.

Хитойдаги Пекин Болалар музейи . Ушбу музей асосан 8 ёшгача бўлган болаларга мўлжалланган. Музей биносига кириш билан болалар “Сеҳрли ловия уйчаси” макетига тўқнаш келадилар. Бу уйча уларни сирли қаср томон етаклайди. Қасрда қандай машғулот билан шуғулланишни ҳамма ўзи ҳал этади: арқонлардан тўқилган кўприкда сайр қилиши, турли ғилдиракларда олмахон билан учиши, дераза туйнукларидан арқон билан сакрашлари мумкин. Ҳафтада бир маротаба эса, сешанба кунлари қасрда қўғирчоқ театрлари саҳналаштирилади.

Энг кичкина томошабинлар учун – махсус болалар хоначаси қурилган бўлиб, болажонлар у ерда деворга чизилган жониворлар билан суҳбатлашишлари мумкин (хайвонлар махсус дастур орқали сурат тарзида жойлаштирилган бўли, улар хитой тилида жавоб берадилар). Музейдаги супермаркет залида фақатгина фойдали маҳсулотлар (мевалар, полиз маҳсулотлари, сут, гўшт...) сотувга қўйилган бўлиб, бу ерда болаларда сотувчи ҳам, харидор ҳам бўлиш имконияти мавжуд. Сув олами

дунёси бўлимида кичкинтойлар чўмилишлари, сузишни ўрганишлари, қайикда сузишлари, шунингдек, сувга чидамли махсус қоғозларга расм чизишлари ҳам мумкин. Сув ҳавзаси атрофидаги кумлоқда болалар ўз фантазиялари асосида шаҳарлар, уйлар қуришлари учун шарт-шароитлар яратилган.

Австриядаги Вена шаҳри Zoom музейи. Катта интерактив Zoom - Европадаги энг яхши болалар музейи ҳисобланиб, Вена шаҳри марказида жойлашган Музей бир қанча бўлимларга ажратилган: ZOOM Океан — 6 ёшгача бўлган кичкинтойлар учун, 3 ёшдан 12 ёшгача бўлган болаларга — ZOOM Studio, ZOOM Exhibition — турли ёшдаги ижодий фаолият олиб боровчи ёшларга, ZOOM Animated Film Studio — мактаб болаларига мўлжалланган. Кичкинтойлар бўлимида аттракционлар, ойнаванд туннеллар, сувли матраслар, турли бино макетлари қурилган. Студия — махсус устахона саналиб, у ерда болалар барча нарсаларни бўёқлар билан бўяшлари мумкин: майка, жинси, девор, пол, пештахталар, идишлар — буларнинг барчаси санъат асарига айланиб қолиши ҳеч гап эмас. Бундан ташқари, студияда оддий пластик идишлардан уйлар, одамлар, ҳайвонлар каби турли шаклларни ясашга рухсат берилади. Устахонада фаолият олиб бориш учун болаларга махсус униформалар, резина этиклар тақдим этилади. У ерда болалар ҳатто ўз лойиҳалари асосида турли биноларни оддий қурилиш хом-ашёларидан барпо этишлари мумкин. ZOOM мультипликацион студиясида мактаб ўқувчилари кинонинг турли соҳаларида ўзларини синаб кўрадилар: операторлик санъати, анимация, режиссура, декорация яратиш.

ZOOM музейи ҳар бир болага индивидуал ёндашишни талаб этади. Шу жиҳатлари билан музей томошабинлари сон-саноксиз бўлиб, улар ташриф учун олдиндан ёзилиб қўйишади.

Исроилдаги Холон Болалар музейи — болалар ва катталар учун энг яхши таъсуротларни тақдим этувчи марказ ҳисобланади. У ерда албатта экскурсавод раҳбарлиги остида буюмларни ушлаб кўриш, таътиб кўриш, ҳар бир бурчакка кириб чиқиш имкони бор. Вақт лабиринтлари орасидаги саёҳат давомида томашабин асосий қаҳрамон саналади. Болалар бу ажойиб музейда булутда сузишлари, қорга

кўмилишлари, ботқоқликда курбақалар концертини тинглашлари мумкин. Бундан ташқари, музей раҳбарияти янги маршрут йўналишларини ишлаб чиққан ҳолда, мавжуд экспонатлардан фойдаланилган ҳолда қизиқарли тарихий воқеаларни сахналаштирадилар. Музейдаги энг оммабоп кўргазма "Қоронғуликдаги диалог" деб номланиб, сўқир инсон дунёсини имитация қилади. Сўқир инсон йўлбошчилигида болалар кўзлари боғланган ҳолда турли товуш ва хидлар орқали дунёни англашга ҳаракат қиладилар. Улар кўчаларга чиқадиладар, кафе, магазин ва бозор расталари орқали кутилмаган синовлардан ўтадиладар, кўра олиш неъматининг нақадар бахт эканлигини тушуниб етадиладар. Охирги йилларда ушбу жараёнга янги кўргазма — "Сукунатга таклиф" лойиҳаси жорий қилинди: болалар ва катталар бу ерда карсоқов бўлиб "жимлик" муҳитига саёҳат қиладиладар.

Музей ишидаги бундай янги аспектлар — музей экспонатлари ёрдамида томошабинларга эмоционал таъсир қила олишга эътиборни қаратиш зарур. Мини-музей тарбиячиларга "музей" сўзини болалар тафаккурига сингдириш ва осон тушунтириш имконини беради. Бундан ташқари, музей предмети томошабинларда қизиқиш эмоциясини, завқ, у ҳақида янада кўпроқ маълумот олишга ҳоҳишни орттиради. Агарда экспонат машғулот вақти фойдаланилса ва болалар уни ушлаб кўриб, ҳис қилиш имконига эга бўлсалар, уларнинг тушунишлари осонроқ бўлади ва музейнинг томошабинлари ортади. Экспонатлар боланинг эмоционал муҳити, интелекти, тафаккури, нутқининг ривожланиши учун турли машғулотларда қўлланилади.

Бугунги кунда мактаб ўқувчиларга мактабда эмас, балки айнан шундай музей экспозицияларида дарс ўтилиши кўпроқ ижобий натижаларни бермоқда. Чунки мактабдаги таълим жараёни ўқув дастурига асосланган бўлиб, ўқув жараёни чегараланган ва билим даражаси назорат қилинган бўлади.

Шунингдек, бу музейларда болалар билан биргаликда педагогларнинг ҳам фаолиятини таъкидлаб ўтиш жоиздир. Ўқитувчилар музейга болаларни олиб келувчи биринчи ташрифчи ҳисобланади. Кўпгина музейларда ўқитувчилар махсус

тайёргарлик курсларини ташкил этиш, экскурсиялар уюштириш ва малака ошириш курсларида ўқитиш жорий этилган. Бу педагогларнинг мавзунини ўқув дастуридан кенгроқ ва қўшимча материаллар (экспонатлар) асосида белгиланган вақт назоратсиз тушунтиришга имкон беради. Уларни ўз устида ишлаш ва таълим беришнинг янги йўналишларини топишга ҳамда ўқитувчи ва ўқувчи орасидаги муносабат ҳам синфдаги муносабатдан кескин фарқ қилади. Яъни педагог ва ўқувчининг ўзаро эркин мулоқоти шаклланади.

1988 йилдаги Германиядаги музейшунослик институтининг социологик тадқиқоти натижасида мамлакатдаги 1460 та музейнинг 84% и ўзининг асосий вазифасини болалар ва ёшлар билан ишлашдан иборат деб ҳисоблаган. Улардан 78,6 % и мактаблар билан, 46% и эса олий ўқув юртлари билан мунтазам равишда мулоқотда бўлган. Ҳақиқатан ҳам бугунги кунда музейлар асосан ёшларнинг қизиқиши ва талабини қондирувчи, тарих билан юзма-юз туриб эркин мулоқотга киришга имкон берувчи ягона илмиймаънавий масканга айланиб бормоқда.

XX асрга келиб музейларнинг фақатгина болаларга мўлжалланган, уларнинг билим олиш жараёнига қўмак берадиган янги турдаги махсус болалар музейлари ташкил топа бошлади. Болаларнинг мантикий фикр юритиши ўз схемасига эга, улар учун катталарникидан фарқлироқ музей кенгликларини яратиш лозим. Бундай музейларнинг пайдо бўлишига сабаб болаларнинг катталардан фарқлироқ ўзини тутиши эди.

Бошланғич синф ўқувчиларининг музейга ташрифи уларни мунтазам равишда музейга ташрифини ташкиллаштириш ва музей таълими тизимига жалб қилиб боришдан бошланади. Кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг билим ва шахс сифатида шакллантириш икки жараён асосида олиб борилади.

Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг дунёқарашини шаклланиши мактабда олган билимлари асосида мунтазам равишда кенгайиб ва чуқурлашиб боради. Музей ўқувчиларига нафақатгина турли ҳодиса ва воқеаларни сабаблари ва тартиблари

хақида билимларни бериш, балки уни хотирада сақлаш билан бир қаторда, ўз олдиларига қўйилган саволларга мустақил равишда жавоб топишга ўргатиш лозим.

Бу ёшдаги ўқувчиларда воқеаларга ижодий ёндашиш, фантазия қилиш, ўзига таниш бўлган образлар орқали эртаклар тўқиш усуллари қўллаш мумкин. Уларни воқеа ва ходисаларга нисбатан бўлган эътибори муқим ва мустаҳкам бўлмаслигини эътиборга олиб, уларни кўпроқ воқеалардаги қаҳрамонлар билан биргаликда айнан шу муҳитга тушиб ҳаракат қилиш, хис этишга имкон яратиш керак. Уларнинг онгида барча персонажлар ижобий ва салбийга бўлинади. Шу билан бирга улар картинада тасвирланган табиатни кўриниши ёки қаҳрамоннинг ҳолати ва хис-хаяжонларига катта эътибор берадилар. Шунингдек, муҳокама қилиш ва шахсий фикрларини билдира оладилар. 8-9 ёшдаги болалар бадий атамалар ва ахборотларни ўзларига сингдира оладилар ва бадий образларни содда тилда таҳлил қила оладилар.

Бу ёшдаги ва мактабгача тарбия масканларидаги болаларга кўпроқ диалог шаклидаги экскурсиялар, дидактик ўйинлар, ижодий вазифалар ва ривожлантирувчи машқлар асосида экскурсиялар ташкил этиш лозим.

Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларга музей ёдгорликлари орқали моддий ва маънавий маданиятнинг ажралмас қисми ҳисобланган музей предметларига муносабатни шакллантириш ва уларни жаҳон маданиятида тутган ўрнига эътибор қаратиш лозим. Ўқувчилар учун “Музейдаги картина”, “Ашёлар сўзлаганда” ва “Музей билан биринчи танишув” каби лойиҳалардан фойдаланиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Столяров Б. А. **Музейная педагогика: история, теория, практика.** — Москва: Высшая школа, 2004.
2. Шляхтина Л. М. **Музейная педагогика.** — Санкт-Петербург: СПбГИК, 2021.
3. Соколова М. В. **Музейная педагогика: учебное пособие.** — Москва: Юрайт, 2024.

4. Юхневич М. Ю. **Я поведу тебя в музей: учебное пособие по музейной педагогике.** — Москва: Российский институт культурологии, 2001.
5. **Музейная педагогика: учебно-методические материалы / тахрир остида.** — Москва: Российский институт культурологии.